
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

KÉT ÉVSZÁZAD ÚJVIDÉK KÖNYVESBOLTJAINAK TÖRTÉNETÉBŐL

Petar Jonović: *Knjižare Novog Sada 1790–1990*. Književna zadruga Novog Sada, 1991

„Mely könnyű dolog volna minden akadályon győzelmeskedni, ha a könyvbéli kereskedés jobb lábon állana hazánkban.”

Takács József levele Aranka Györgynek, 1799. április 29.

Bizonyára találóbb lenne a címben előforduló „knjižare” (könyvkereskedések) helyett „könyvesházakról” beszélni a szónak abban a régi jelentésében, amely – legálábbis a jelzett korszak legkorábbi szakaszára nézve – a mainál jóval gazdagabb tartalmú volt. A későbbi évek során, de különösen a kiegyezés körüli időktől kezdve a valamikori könyvesbolt jellege, rendeltetése, működési elve ui. alaposan megváltozott: a hagyományos, patriarkális, többnyire egy-egy boltosdinasztiához kapcsolt tevékenységi körét felváltja a haszonelvűségen, az áruforgalmazáson alapuló üzleti foglalkozás gyakorlata. Amikor itt a régi típusú könyvesboltoknak a hajdani könyvesházakhoz hasonlatos funkcióját említjük, arra gondolunk, hogy ez utóbbiak nem csupán gyűjtötték, tárolták, raktározták a könyvet, hanem feladatuknak tekintették azok gondozását, díszítését, kötését, ha kellett, restaurálását, sőt alkalomadtán megíratását, de bibliográfiák készítését is. Hasonlóképp a régi könyvesbolt tulajdonosa sem csupán „portékát” látott a könyvben, hanem részt vett annak létrehozásában is, nemegyszer nyomdászta, kiadója is volt, sőt arra is tudunk példát, hogy kéziratot rendelt a szerzőtől kiadás végett. A terjesztést és népszerűsítést szolgálták a már Pápay Sámuel által is emlegetett (1808) „olasóboltok”. Sándor István 1803-ból való Magyar könyvesház című munkájából pedig tudjuk, hogy a könyváros „a magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerént való rövid említések” útján nyújtott felvilágosítást a megjelent művekről (olyan szerzőre is tekintettel, akit ő maga sem mert az „anya tejjével vált magyarnak mondani”). Látjuk hát, hogy az egykori könyvesbolt afféle kulturális intézmény feladatát látta el, a boltos pedig a literatúra életében legalábbis a mai kiadó funkcióját és tekintélyét tudhatta magáénak.

Míndez a P. Jonović által tárgyalt korszak első felének a bemutatásából is kitűnik, s éppen ezért a „spomenica” (emlékkönyv) megnevezés, ahogyan a bevezetés jelöli a

műfajt, talán szerénynek is tűnik, hisz eleven portréival és az intézmények szemléletes leírásával átfogó képet tár elénk egy egész korszakról, amelyet részleteiben s más vonatkozásaiiban bizonyára már alaposabban feltárt a kultúrhistoria, de ilyen szempontú megközelítésben először kapunk egységes áttekintést róla. Ennek ellenére e könyvtől nem lenne szabad többet elvárnunk, mint amire vállalkozik. Túlzás lenne olyan igényt támasztani iránta, amit egy monografikusan szerkesztett, szigorúan tudományos módszerekkel feldolgozott, forrásokot feltáró munkától jogosan elvárhatunk. Már csak azért sem, mert szerzőnkben – talán nem is tudatosan – a könyvkereskedő (az üzletember, a modern áruforgalmazó) szemlélete nemegyszer felülkerekedik a művelődéstörténészén. A „kelendőség”, az eladhatóság szempontja motiválhatta például, amikor a „mellékletekben” (nem is mindig olvasmányos) anekdotákkal akarja szórakoztatóbbá tenni a kiadványt, vagy alkalmi újságcikkkel tölti meg lapjait. Ezt az egyébként gazdag illusztrációs anyag egy részéről is elmondhatjuk, noha nem tudhatjuk, hogy e ma még bagatellnek számító apróságok (egy-egy olvasójegy vagy boltembléma) nem lesznek-e idővel a könyvtörténet perdöntő dokumentumai. A „prenumeránsok” jegyzékének a közlése pl. itt mindössze udvariassági gesztus vagy üzleti fogás, de egy kétszáz éves kiadvány esetében a korszak kutatója már fontos következtetést vonhat le egy ilyen névsorból az egykori szellemi élet társadalmi rétegzettségére, az olvasók ízlésére, irodalmi tájékozódására, vonzalmaira vagy éppen az író népszerűségére nézve. . .

Valóságosan is „történeti érdekűnek” – a fogalom mai értelmében – a kiadványnak csupán 18. és 19. századi anyaga tekinthető tehát, míg a 20. századra nézve a többé-kevésbé ismert adatok rendszerezéseként foghatjuk fel. Emiatt talán nem lehet majd elfogultsággal elmarasztalni a régebbi korokkal foglalkozó irodalomtörténészt, ha ezúttal csak a kezdeti egy-két évtizedre fordít nagyobb figyelmet.

Jonović igen helyes történeti érzékkel az 1790-es esztendővel kezdi áttekintését az újvidéki szerb könyvkereskedés múltjáról. Választása minden bizonnyal azért esik erre az évszámra, mert Emanuilo Janković boltjának és könyvnyomtató műhelyének alapításával az 1790. esztendő objektíve is adott időpontja az intézményesített könyvnyomtatás (-kiadás, -árúsítás) kezdetének a város területén, másrészt pedig azért, mert a házaló vagy a portékáját a vásári ponyván kínáló könyváros terjesztési gyakorlata ez idő tájt adja át a helyét a „stationarius”, azaz a letelepült, a helyhez kötött boltosnak. Az előbbiek tevékenységével szerzőnk érthetően nem foglalkozik bővebben, de megemlíti, hogy a Pétervárad-i sáncok között ismert volt a könyvforgalom e kezdetleges formája is. Közéletbőről vizsgálva voltaképpen nem is az említett E. Janković volt az első a stationariusok között, hisz Damjan St. Kaulici (Kaulitz, Kaulitzi) könyvkötőmester, aki karlócai inasvelei után Szegeden, Budán, Pozsonyban és Bécsben folytatta pályáját, 1783-ban engedélyt kapott a város magisztrátusától könyvek kiadására és árúsítására. Szerzőnk afféle művelődéstörténeti kuriozitásként említi, hogy személyében megjelenik vidékünk első zugkiadója is. Már Dositej is említi bizonyos visszaéléseit: a szerző engedélye nélkül vagy megváltoztatott címodallal jelenteti meg a régebbi kiadványokat. Neve – most már mint nyomdaalapításért folyamodó vállalkozó – 1790-ben ismét előtérbe kerül. A temesvári szerb kongresszus foglalkozik kérelmével, de a jegyzőkönyvek tanúsága szerint nem őt, hanem E. Jankovićot részesíti előnyben, méghozzá az utóbbi megbízhatóbb pénzügyi terve alapján. Slavko Gavrilović iratgyűjteménye közli a kongresszus október 2-án kelt határozatát, amely szerint Kaulici és társa kérvényét alaposabb megindoklás végett vissza kell utasítani, mert „nem mutattak rá, hogy a nép-

nek milyen haszna származna a nyomdából az írányítások alatt. Ami pedig Janković el-
 őterjesztését illeti ugyanezen ügyben, mely szerint abból a népi fundusnak évi 8804 fo-
 rint szavatolt haszna származna (. . .). Jankovićnak kellene megszavazni a nyomda en-
 gedélyezését. . .” Kaulici tehát továbbra is megmarad könyvkereskedőnek és kiadónak,
 de működésével megalapította az e foglalkozást gyakorló első „könyves dinasztiát”,
 amely még három nemzedéken át folytatja ezt a tevékenységet. Minderről munkájában
 Jonović csak érintőleg szól, s jóval nagyobb teret szentel E. Janković munkásságának.
 Úgy véljük, méltán, noha Janković mindössze két esztendőn át működött, 1790-ben és
 91-ben. Halle, Lipcse, Prága, Bécs voltak főbb állomáshelyei, mielőtt szülővárosába,
 Újvidékre telepedett. Mint nyomdaalapítónak kétségtelen érdemei vannak, noha csak
 német, latin és magyar nyelvű könyvek kerültek ki műhelyéből. Az ő fellépésétől kezd-
 ve a nyomdászat mindmáig megszakítatlan folytonosságban fejlődik vidékünkön.
 Könyvkereskedőként szintén minőségi változást honosít meg: már nem elégzik meg
 az alacsonyabb ízlést kiszolgáló kiadványok terjesztésével mint elődei, hanem tekintet-
 tel van a magasabb szellemi igényekre is. Jelentős az is, hogy nyomtatott katalógust ké-
 szít árusított könyveiről. Csak sajnálhatjuk, hogy szerzőnk nem mutatja be Jankovićot
 mint író, filozófust, műfordítót és természettudóst is, hisz Európa akkori kulturális
 központjaiban is számon tartották munkásságát e téren. (Meg ha már Szinnyei is fel-
 vette nagy írói lexikonába. . .)

Könyvének e három oldalával szerzőnk lényegében le is zárja a 18. század tárgyalá-
 sát. Mint jeleztük, munkája iránt nem támasztható a monográfia igénye, de neki magá-
 nak sincsenek efféle ambíciói. E sorok írójában is csak a komparatista kíváncsiság
 nyugtalanodott, amikor helyi könyvkultúránk más nyelvekben is jelentkező nyomait
 kereste a könyvben. Jelzésszerűen van is utalás bizonyos német, latin, magyar, francia
 könyvek jelenlétére könyvesboltjainkban (érdemes lett volna utánanézni az esetleges
 zsidó, örmény stb. kiadványoknak is), de tartalmi-tematikai vonatkozások nélkül. Pe-
 dig ez a francia forradalom kora, a jakobinus szervezkedés évtizede, hátha ennek jelei
 megmutatkoztak a könyvellátásban is. Azt tudjuk pl., hogy a *Moniteur*, a francia forra-
 dalom lapja, eljutott Szabadkára s Vukovárra is a könyvkereskedők útján. Mindezt
 azonban Jonović munkájának a fogyatékoságaként említjük, sőt úgy gondoljuk, jól tet-
 te, hogy ekképpen fogta fel a feladatát. Ő arról írt, amit ismer, s ami közvetlenül kap-
 csolódik a könyvforgalmazók munkájához, az üzleti hálózat kialakulásához, az egyes
 kereskedők tevékenységéhez. Kissé szakmaközpontúan, céhszerűen, némileg egy jubi-
 leumi díszalbum csoportképeire emlékeztető módon, de odaadó munkával s dicséretes
 szorgalommal gyűjtve össze a könyvesboltokra vonatkozó adatokat. Akit a kérdés a
 művelődésszociológiai, a szellemtörténet, az irodalom, a komparatiztika stb. vonatko-
 zása felől érdekel, forduljon Érdújhelyi Menyhérthez, Vasa Stajichoz, Mita Kostichoz,
 Mladen Leskovachoz, Bora Marinkovichoz, Lazar Čurčichoz s másokhoz, akik más as-
 pektusból tárgyalják az anyagot, esetleg nyelvek és műveltségkörök szerinti lebontás-
 ban. Mi ezt a könyvet úgy fogjuk fel, mint emlékeztetőt a további teendőkre könyvkul-
 túránk teljes spektrumának feltárásában.

SZELI István